

Ivan MATEJČIĆ, Sunčica MUSTAČ

Kiparstvo od 4. do 13. stoljeća / Scultura dal IV al XIII secolo

Umjetnička baština istarske crkve 1

/ Il patrimonio artistico della chiesa istriana 1

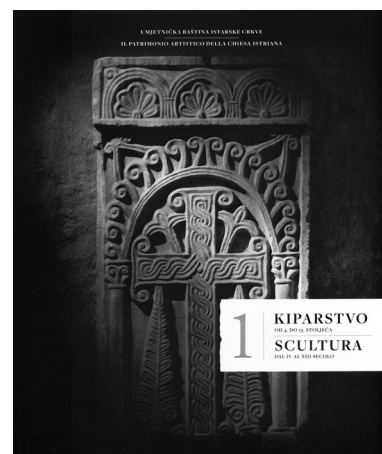
Izdavači: Porečka i Pulska biskupija / Istarska županija

/ Istarska kulturna agencija

Poreč, 2014., 315 str., paralelni hrvatski i talijanski tekst

ISBN 978-953-57456-0-0

Cijena: 300,00 HRK

Potkraj 2014. godine izašao je iz tiska prvi svezak serije *Umjetnička baština istarske crkve (Il patrimonio artistico della chiesa istriana)*. Urednik serije je zaslužni istarski povjesničar umjetnosti, konzervator i sveučilišni profesor Ivan Matejčić. Uz Matejčića, autorica knjige je konzervatorica i povjesničarka umjetnosti Sunčica Mustač, dok su na katalogu surađivali Pascale Chevalier i Miljenko Jurković. Sav tekst je integralno na talijanski jezik preveo Jan Vanek. Serija se nalazi na tragu izdavanja korpusa spomeničke građe po teritorijalnom principu crkvenih jedinica, kakav je nedavno uspješno realiziran za područje Zadarske nadbiskupije¹. U skladu s tim, ovdje je obuhvaćena skulptura s teritorija Porečko-pulske biskupije, što se ne podudara sa zemljopisnim niti političkim granicama Istre, ali okuplja kvalitativno i kvantitativno dominantnu većinu kiparskih djela te pokrajine. Manjak, naime, nacionalne umjetničke topografije Hrvatske urodio je pojavom mnoštva parcijalnih korpusa spomenika sastavljanih po različitim kriterijima: prema lokalitetima, gradovima, administrativnim jedinicama (općine, županije), crkvenim institucijama različitog stupnja (župe, samostani, biskupije), zbirkama pojedinih muzeja i sl. Sličan projekt sustavnog izdavanja istarske spomeničke baštine pokrenuo je prije devet godina Zavičajni muzej Poreštine, ali nakon objavljivanja prvog sveska serija nije nastavljena². Najvitalnijim i najdalekosežnijim se, u hrvatskim okvirima, pokazalo publiciranje umjetničkih topografija po načelu crkvenih struktura, što je, među ostalim, pokazao pregled ranonovovjekovnog slikarstva Istre³.

Prvi dio knjige sadrži studije autora – Ivana Matejčića: *Ranokršćansko i predromaničko kiparstvo od 4. do 10. stoljeća* (hrvatski tekst str. 5-11, talijanski tekst str. 12-21) i Sunčice Mustač: *Romaničko kiparstvo od 11. do 13. stoljeća* (hrvatski tekst str. 23-29, talijanski tekst str. 30-39). U tom prvom dijelu, knjiga je obogaćena s 13 dodatnih ilustracija (izvan kataloga). Slijedi najvažniji, kataloški dio knjige (str. 42-307), zaključen popisom korištene literature (str. 310-315). Knjiga je opremljena vrlo kvalitetnim fotografijama Živka Bačića i Ive Puniša.

Matejčićev uvodni tekst zasnovan je na periodizaciji oblikovanoj prema smjenjivanju razdoblja kriza i konjunktura, određenih prvenstveno političkim, kulturno-društvenim i crkvenim činiteljima. Najveći epohalni „rez“ u povijesnom – pa utoliko i kulturno-umjetničkom – gibanju istarskog poluotoka u tom smislu, svakako, predstavljaju promjene nastale slavenskom infiltracijom početkom 7. stoljeća i franačkom ekspanzijom potkraj 8. stoljeća; no autor u svojoj interpretaciji uspijeva razlučiti spomenute prijelome u ranosrednjovje-

¹ *Umjetnička baština Zadarske nadbiskupije*. (Ur. N. Jakšić): N. JAKŠIĆ - R. TOMIĆ, *Zlatarstvo*. Zadar, 2004. – E. HILJE - R. TOMIĆ, *Slikarstvo*. Zadar, 2006. – N. JAKŠIĆ - E. HILJE, *Kiparstvo 1: Od IV. do XVI. stoljeća*. Zadar, 2008. – R. TOMIĆ, *Kiparstvo 2: Od XVI. do XX. stoljeća*. Zadar, 2008.

² *Hereditas Histriae I: Tar, Frata, Vabriga: Kulturna baština*. (Ur. D. L. Ratković), Poreč, 2006.

³ V. BRALIĆ - N. KUDIŠ BURIĆ, *Slikarska baština Istre. Djela štafelajnog slikarstva od 15. do 18. stoljeća na području Porečko-pulske biskupije / Istria pittorica. Dipinti dal XV al XVIII secolo diocesi Parenzo - Pola*. Zagreb - Rovinj, 2006.

kovnoj kulturnoj povijesti Istre od onoga što njezinu baštinu čini povijesno nedjeljivom. Čini to, između ostalog, neprestanim upozoravanjem na trajnost ranokršćanskih likovnih tradicija u ranosrednjovjekovnom kiparstvu, što je u Istri rezultat specifičnih društveno-političkih okolnosti u kojima se razvijala ta pokrajina. U autorovu je tekstu sve navedeno oprimjereno odabirom reprezentativnih spomenika: porečkih i pulskih sarkofaga 4. stoljeća, kapitela Predefrazijane iz 5. stoljeća, kapitela i štukoreljefa iz pulske katedrale iz istog vijeka, arhitektonske plastike i liturgijskih instalacija sklopa Eufrazijane iz 6. stoljeća, te istodobnih reljefa (manje brojnih) iz pulske stolnice, štukatura Eufrazijeve katedrale, njenog episkopija, postjustinijanskih reljefa ugrađenih u Eufrazijev atrij, novigradskih ranosrednjovjekovnih reljefa (dvaju ciborija, oltarne ograde i ambona), niza spomenika iz Sv. Marije Velike kod Bala (kapitela arkature, prozorskih kapitela, oltarne ograde), opusa Majstora kapitela iz Bala u Dvigradu, Guranu, Šijani, ciborija iz Betike, crkve sv. Tome kod Rovinja s pripadajućim liturgijskim namještajem i arhitektonskom dekoracijom, predromaničke faze opreme pulske katedrale (s krstioničkim ciborijem) i okolice (ciborij Sv. Felicite, najveći među predromaničkima na Jadranu), oltarne ograde iz Valbandona.

Uvodni tekst Sunčice Mustač formiranje romaničkog stila u skulpturi Istre tumači kao *rezultat poslovično dugog zadržavanja predromaničke, točnije, kanoantičke motivike, ali i upornog rustičnog oblikovanja čak i tamo gdje su ikonografski predlošci donosili sasvim nove likove i prizore. U tom se razvoju uočavaju dva ključna fenomena. Heterogenost kao posljedica partikularnosti u posjedovnim odnosima 12. i početka 13. stoljeća, kada su samostani kao glavni naručitelji kiparskih radova tvorili gotovo izolirane enklave, i homogenost kao posljedica izrazite povezanosti crkvene i svjetovne vlasti u 11. stoljeću. Ta je povezanost političke naravi, a njen je začetak jasan. Izdvajanjem Istre i Friulija iz italskoga kraljevstva 952. godine poluotok postaje sastavnim dijelom Svetog Rimskog Carstva te se sve odluke bitne za funkcioniranje pokrajine i akvilejske metropolije, kojoj ona prema crkvenom ustroju pripada, počinju donositi u Bavarskoj.* Spomenute fenomene autorica ilustrira primjerima oltarne ograde i crkve sv. Mihovila u Banjolama kod Vodnjana, fresaka u Sv. Mihovilu nad Limom, crkve sv. Martina u Sv. Lovreču i njena liturgijskog namještaja, reljefa župne crkve u Vodnjanu i Sv. Flora u Lobarici, novoga liturgijskog namještaja novigradske katedrale, fasadne dekoracije župne crkve u Mutvoranu, kapitela iz Pule pripisanog tamošnjem nestalom kompleksu Sv. Klementa i Mihovila, fasadne skulpture Sv. Foške kraj Peroja i Sv. Mihovila u Banjolama (gdje je oltarnu ogradu i ambonu u 12. stoljeću izradio majstor Silvestar), reljefa na impostima Sv. Petra u Poreču, velikih drvenih raspela iz Galižane i Bala (12. stoljeće), Motovuna i Gračišća (prva polovina 13. stoljeća), sarkofaga-relikvijara sv. Maura i Eleuterija iz Eufrazijane (1247.) i ciborija biskupa Otona iz iste bazilike (1277.).

Katalog se sastoji od ukupno 126 jedinica, od čega je najveći dio (81) napisao Ivan Matejčić, a ostale koautorica knjige Sunčica Mustač (32) te suradnici Miljenko Jurković (9) i Pascale Chevalier (4). Broj kataloških jedinica ne odražava uvijek vjerno množinu spomenika koja je u knjizi obrađena jer se pojedine kataloške jedinice sastoje od više umjetnina, npr. kapiteli arkature Eufrazijeve bazilike (kat. 13). Ranokršćansko razdoblje do konca 6. stoljeća zastupljeno je s 34 kataloške jedinice: četrnaest iz Poreča, dvanaest iz Pule, četiri iz Novigrada, te po jednom iz Betike, Brijuna, Fažane i Umaga. Ranosrednjovjekovno razdoblje (do početka 12. stoljeća) predstavljeno je većim brojem kataloških jedinica, ukupno 73: dvadeset jedna iz Novigrada, deset iz Bala (što uključuje mjesnu župnu crkvu, lokalitet Sv. Marije Velike i uvalu San Polo), osam iz Poreča, sedam iz Pule, šest iz Banjola, četiri iz Galižane (što uključuje Val Sudigu i Savolago), tri iz Sv. Lovreča, dvije iz Rovinja, po jedna iz Gurana,

Dvigrada, Šijane, Betike, Valbandona, Brijuna, Marčane, Umaga, Maružina, Mutvorana, Loborike i Batvača kod Peroja. Kasnosrednjovjekovnih je spomenika 19: četiri iz Pule, četiri iz Poreča, dva iz Dvigrada, dva iz Vodnjana, te po jedan iz Bala, Galizane, Gračišća, Kranjaca, Kršeta, Motovuna, Plomina. Obostrano dekorirana ploča s Velikog Brijuna (kat. 69) pripada i 6. i 9. stoljeću, a kiparski dijelovi ciborija Eufrazijane (kat. 122) datiraju iz 6. stoljeća i 1277. godine. Od 126 kataloških jedinica, njih četiri odnose se na spomenike koji su ovdje po prvi put objavljeni (kat. 84, 87, 93 i 105), što sve dodatno uzdiže vrijednost knjige. Među njima su apsolutno najzanimljiviji kapitel stupića oltara s trga Marafor u Poreču (prema ispravnoj ocjeni I. Matejčića *najambiciozniji primjer oblikovanja malog kapitela iz predromaničkog doba u Istri*) te mramorna reljefna ploča iz Sv. Eufemije u Rovinju, zasad rijedak primjer plastike srednjobizantskih stilskih karakteristika na ozemlju Istre.

Čitajući tekst kataloga, dolazi do izražaja Matejčićevo istančano umijeće konciznog, a opet kritički izoštrenog korištenja povijesnoumjetničkog terminološkog instrumentarija u formalnim opisima spomeničkih jedinica. Dovoljno je u tom smislu navesti dio opisa reljefnih ploča spoliranih u atriju Eufrazijane: *Sa strane vaze su isklesana dva velika četvrtasta cvijeta s po četiri segmenta koji se sastoje od parova paralelnih listića nanizanih na stapku koja slijedi dijagonalu. Listići se proporcionalno povećavaju prema van, šira stranica je manje zakošena, kao na vitici, što stvara naglašeno centripetalno privlačenje tako da središta cvjetnih motiva postaju izdvojeni fokusi cjelokupne kompozicije* (kat. 42). Sve ovo valja naročito naglasiti i zato što se posljednjih nekoliko godina u povijesnoumjetničkoj i arheološkoj literaturi posvećenoj ranom srednjem vijeku zapaža relativno opadanje jezične vrsnoće pri deskripcijama umjetničkih djela, svodeći ih na šablonski formulaični jezik kakav se obično primjenjuje na serijske proizvode novoga vijeka. S te točke gledišta, pohvalna je praksa i dobrodošao dodatni trud koji su I. Matejčić i S. Mustač uložili u postizanje deskriptivne točnosti i terminološke jasnoće – pa i smisao za određeni literarni pristup – pri opisima ranokršćanskih i predromaničkih spomenika kiparstva Istre.

Kod stanovitih jedinica omaškom nisu donesene dimenzije, npr. u slučaju skupocjene mramorne tranzene oltarne ograde iz pulske katedrale (kat. 23) ili ulomaka ambona Eufrazijeve bazilike (kat. 18). Ulomak ploče s reljefnim prikazom Abrahamove žrtve iz kripte novigradske katedrale (kat. 9) nije datiran, što je razumljivo s obzirom na njegovu fragmentarnu očuvanost i *stilsku dvojnost*⁴.

Mjestimice se može zapaziti neusuglašenost u bibliografskim popisima kojima su opskrbljene kataloške jedinice. Dok, naime, jedan dio kataloških jedinica *in extenso* citira sve relevantne naslove počevši od radova davnašnjih istraživača s početka 20. stoljeća (A. Amoroso, F. Babudri, G. Caprin, D. Frey, W. Gerber, A. Gnirs, D. Rismondo, B. Schiavuzzi), preko novijih autora, sve do suvremenosti, drugi dio kataloških jedinica reduciran je na najnužnije (često najrecentnije) kataloško izdanje spomenika o kojem je riječ, upućujući čitatelja na ondje sakupljenu stariju literaturu. Stoga nerijetko nije jasan kriterij po kojem su sastavljani popisi literature. Taj nesrazmjer između ekstenzivno citirane literature i elementarne literature rezultirao je onda i izuzimanjem nekih naslova koji su ipak mogli naći svoje mjesto u katalogu. Primjerice, u jedinicama posvećenima spomenicima pulske katedrale (npr. kat. 8) nema spomena nedavne monografije o toj crkvi⁵, premda je većina razmatranih spomenika objavljena i

⁴ I. MATEJČIĆ, Dvije crtice za profesora Rapanića, u: *Munuscula in honorem Željko Rapanić*, (ur. M. Jurković, A. Milošević), Zagreb - Motovun - Split, 2012, str. 332.

⁵ M. OBAD VUČINA, *Katedrala Uznesenja Marijina u Puli*. Pula, 2007. Ovdje ostavljamo po strani sve sadržajne i metodološke nedostatke citirane monografije, koji su evidentni.

u njoj. Pri povezivanju pak pulskih pluteja s motivom *rajskih vrata* (kat. 53) i reljefa na sarkofagu tribuna Antonina iz Jesola, zanemarena je činjenica da je ta značajna komparativna analogija u literaturi još prije nekoliko godina eksplicitno prepoznata⁶.

U zaključnom popisu literature kod svih je radova objavljenih u knjigama, zbornicima i časopisima ispuštena paginacija, što je teško objasniti jer se radi o nedostatku koji bibliografski krnji inače vrlo reprezentativan popis referentne literature; istovremeno je riječ o podatku koji – u vrijeme posvuda dostupnih specijaliziranih internetskih pretraživača i virtualnih knjižničnih kataloga – nije bilo teško uvrstiti, pa je za očekivati da će uredništvo serije *Umjetnička baština istarske crkve* u predstojećim svescima ispraviti ovaj propust.

Nadalje, u priloženom popisu literature previdom je ispušteno nekoliko bibliografskih jedinica koje bi, da su bile uvrštene, svakako upotpunile spoznaje o pojedinim spomenicima, odnosno njihovim stilsko-kronološkim problemima. Izdvojio bih, primjerice, rad Ivanke Nikolajević u kojem problematizira porijeklo justinijanskih kapitela Otonovog ciborija u Eufrazijevoj bazilici⁷ ili rad Ante Šonje u kojem je visoke reljefe na *Kući dva sveca* u Poreču (kat. 123), temeljem vrlo širokog povijesnog objašnjenja, identificirao kao likove sv. Kuzme i Damjana⁸. Nasuprot tome, kod nekih se autora u popisu literature ista bibliografska jedinica omaškom javlja dvaput (npr. M. Vicelja 1992, koja je zatim ponovljena pod M. Vicelja-Matijašić 1992).

No ovi previdi (uglavnom tehničke naravi), premda su se mogli bez poteškoća izbjeći, nimalo ne umanjuju neobičnu vrijednost ovoga djela. Ono je već samom svojom pojavom steklo temeljnu referentnu težinu, te možemo biti sigurni da će za njim – kao i za budućim svescima edicije *Umjetnička baština istarske crkve* – permanentno posezati istraživači povijesti umjetnosti, povijesti, arheologije i srodnih disciplina. Uzorno objavljeni katalog starijega istarskog kiparstva, kojeg su ostvarili studiozni autori Ivan Matejčić i Sunčica Mustać, isto tako će, bez sumnje, svakodnevno stajati nadohvat ruke autoru ovog osvrta.

Ivan BASIĆ
Odsjek za povijest
Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu
Ivana pl. Zajca b. b.
HR - 21000 Split
ibasic@ffst.hr

⁶ Usp. I. BASIĆ - M. JURKOVIĆ, Prilog opusu *Splitske klesarske radionice* kasnog VIII. stoljeća, *Starohrvatska prosvjeta*, ser. 3, sv. 38, Split, 2011, str. 166. Ime tribuna Antonina u kat. 53 je pogrešno navedeno kao Antonije.

⁷ I. NIKOLAJEVIĆ, Byzantina metabyzantina u XX. veku – jedan primer, *Zbornik radova Vizantološkog instituta*, knj. 21, Beograd, 1982, str. 19-24.

⁸ A. ŠONJE, Kult Kuzme i Damjana u Poreštini s osobitim obzirom na mozaike u Eufrazijevoj bazilici u Poreču, u: *Zbornik radova 26. sastanka Naučnog društva za historiju zdravstvene kulture Jugoslavije, Poreč, 30. IX. do 2. X. 1976.*, (ur. F. Krmptić), Rijeka, 1978, str. 49-56.